

Ana BORBÉLY, **Limbă română și identitate românească în Ungaria – aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice**, Giula, 2013, 152 p.

Destinul comunității românești istorice din Ungaria a reprezentat de-a lungul timpului principala preocupare (științifică, dar și de suflet) a autoarei lucrării de față, ea însăși membră a acestei comunități și, în același timp, un distins cercetător al Institutului de Lingvistică al Academiei Ungare din Budapesta. O primă realizare notabilă în acest sens o reprezintă publicarea, în 1990, a lucrării *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria*, în care, utilizând instrumentarul teoretic și metodologic clasic al cercetărilor dialectologice, lingvista întreprinde, pe baza unor texte dialectale culese pe teren în anii 1984 și 1985, o analiză a variației diatopice din trei localități ale județului Bichiș (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă).

După mai bine de 20 de ani de la această primă apariție editorială, Ana Borbély revine cu o nouă lucrare asupra temei sale predilecte de cercetare – o lucrare cu statut de sinteză în care abordarea este de data aceasta una interdisciplinară, perspectivei dialectale adăugându-i-se și cele de factură sociolingvistică și onomastică, în timp ce subiectul analizat este, la rândul lui, senbibil extins, limba română din Ungaria fiind tratată acum din perspectiva statutului ei de principal exponent identitar al comunității în interiorul căreia este vorbită.

Încă din primele rânduri ale cărții autoarea stabilește liniile directoare ale cercetării, conform cărora analiza comunității românești din Ungaria sub aspect lingvistic trebuie să ia în considerare cel puțin trei aspecte: a) variația dialectală prezentă în cele peste 20 de localități românești grupate în trei județe (Bichiș, Bihor și Ciongrad); b) bilingvismul româno-maghiar ce caracterizează majoritatea membrilor comunității; c) un aspect social, dat de diglosia celor care, pe lângă varianta regională, vorbesc și româna literară (p. 11–12). Referitor la primul aspect, în urma analizei de tip dialectologic concluzia este că „graiurile românești din Ungaria sunt subdiviziuni ale *subdialectului crișean* și (în două localități) ale celui *bănățean*” (p. 37), acestea fiind legate de trei zone din România: Oradea, Arad și Timișoara. În ceea ce privește situația bilingvismului româno-maghiar, autoarea identifică cinci faze în cadrul procesului de abandonare a limbii române: de la o fază inițială, în care, pentru perioada 1960–2000, mai puțin de un sfert din populația urmărită a abandonat limba română ca limbă maternă, până la o fază finală, în care limba română a fost abandonată complet de vorbitorii săi nativi. Cele mai multe localități se află în penultima fază de abandon a limbii materne, cu un procent al reducerii vorbitorilor cuprins între 75% și 99%.

Referitor la maniera generală de abordare a tematicii supuse analizei, una dintre constatările de prim ordin care se pot desprinde după lectura volumului de față este că cele patru aspecte menționate încă din titlu pe care se structurează întregul excurs analitic sunt urmărite și analizate din două puncte de vedere: unul cantitativ, centrat pe prezentarea datelor în manieră preponderent statistică (menționăm, ca exemplu în acest sens, faptul că trei capitole care, împreună, acoperă mai bine de 2/3 din cuprinsul volumului au titlurile *Date statistice*, *Date de teren* și *Date comparative*), și unul calitativ, în care autoarea formulează, pe baza materialului furnizat de cercetările de teren, judecăți de valoare. În ceea ce privește travaliul de factură cantitativă, acesta se bazează, pe lângă datele statistice culese în scopul surprinderii evoluției la nivel demografic a comunității românești, pe cercetări propriu-zise de dialectologie și de onomastică, în care autoarea analizează cu mijloace specifice acestor două domenii materialul cules fie prin cercetări proprii de teren, fie

excerptat din arhive sau alte lucrări de specialitate. Astfel, specificul dialectal al graiurilor din zona luată în considerare este analizat în cadrul secțiunii dedicate variabilității intralingvistice prin luarea în considerare a unui bogat material lingvistic, structurat în manieră clasică, pe cele patru mari compartimente: fonetic, morfologic, lexical și semantic. Aceeași abordare cantitativă este vizibilă și în cazul capitoului de onomastică, unde autoarea reușește să prezinte în unele cazuri (comuna Chitighaz), prin apelul la lucrări de specialitate (registre, monografii etc.), dinamica antroponomică a comunității românești din Ungaria de-a lungul unei perioade de peste două secole, prin urmărirea frecvenței cu care apar unele nume sau prenume în onomasticonul unei localități. Extrem de edificatoare în acest sens ni se pare a fi evoluția „opțiunilor” antroponomice ale locuitorilor comunei menționate mai sus, opțiuni configurate în urma unui demers statistic și urmărite la intervale de câte un secol. Astfel, dacă în deceniul al 8-lea al secolului al XVIII-lea cele mai frecvente nume de botez la băieți erau Dimitrie, Vasile, Toader, Chirila și Gligor, după o sută de ani doar Toader mai apare între primele cinci nume de botez, celelalte fiind, în ordinea frecvenței, Georgie, Mihaiu, Petru și Ioan, pentru ca după încă o sută de ani doar două din aceste cinci ultime nume să mai reziste (Gheorghe și Ioan), pe lângă ele apărând acum nume noi pentru onomastica localității, cum ar fi Csaba și Cristian (p. 89–90). Aceeași dinamică antroponomică se regăsește și în cazul fetelor: de la un prim set de nume (secolul al XVIII-lea) dat în ordinea frecvenței și format din Oana, Maria, Părasca, Floarea și Joiea, avem după un secol prenume ca Maria, Ana, Floarea, Sofia și Susana, pentru ca la sfârșitul secolului al XX-lea cele mai frecvente antroponime feminine să fie Mariana, Silvia, Andrea, Angela și Edit. În sfârșit, un ultim exemplu al perspectivei cantitative prezentă în lucrarea de față este dat de cercetările de antroponomie pe care Ana Borbély le realizează utilizând de data aceasta un onomasticon format din numele culese din cimitirele unor localități românești din Ungaria (Micherechi, Cenadul Unguresc). Pe baza inventarului astfel adunat, autoarea întreprinde unele analize comparative în urma cărora ajunge la concluzia că există diferențieri între localitățile românești nu numai la nivel de grai, ci și la cel al numelor de botez: de exemplu, dacă în Cenadul Unguresc cel mai frecvent prenume de bărbat pare a fi Aurel, în localitatea Micherechi într-un registru de 604 bărbați nici unul nu poartă acest nume.

Însă, având ca suport materialul lingvistic adunat în urma acestui susținut travaliu statistic, contribuția cea mai importantă a lucrării de față rezidă în evaluările calitative pe care autoarea le face plecând de la respectivul material. Aceste considerații însoțesc în permanență excursul analitic al cărții la toate nivelele urmărite (demografic, dialectal, onomastic), ele fiind subsumate unei cât mai pregnante reliefări a principalului subiect al volumului, și anume dinamica identității românești istorice din Ungaria. Iar perspectiva pe care Ana Borbély o consideră ca fiind cea mai adecvată unui asemenea demers este cea sociolingvistică¹, direcție în care s-a consacrat în ultima perioadă cu teme de cercetare derivate exact din problematica ridicată de prezența comunităților românești în arealul socio-politic și cultural maghiar. În continuare vom prezenta câteva analize și concluzii mai importante ale cărții bazate pe valorificarea în cheie sociolingvistică a datelor de teren și care fundamentează, astfel, abordarea calitativă a întregului demers.

Unul dintre instrumentele de cercetare la care autoarea face apel pentru realizarea demersului său calitativ îl reprezintă interviul directiv și semistrukturat, folosit cu preponderență în cadrul unei cercetări longitudinale centrate pe evoluția identității românești de-a lungul unei perioade de 20 de ani (1990–2010) în comunitatea românească din

¹ Dimensiunea sociolingvistică a temei tratate este mereu prezentă în cadrul exercițiului analitic al autoarei, aspect confirmat și de faptul că, de exemplu, chiar și atunci când se referă la particularitățile lexicale ale graiurilor românești din Ungaria, și anume la împrumuturile preluate cu formă neschimbată din maghiară, aceasta simte nevoia să facă, fie și în note, constatări de factură sociolingvistică (vezi nota 23).

Chitighaz. Plecând de la premisa că, în general, limba unei comunități aflate într-o situație lingvistică minoritară tinde, treptat, să lase locul limbii comunității majoritare (p. 69), Ana Borbély constată că, de fapt, situația este mult mai complexă, acest proces de substituție lingvistică nefiind întotdeauna unul linear. Drept argumente în această direcție sunt enumerate două cazuri în care, contrar premisei amintite, identitatea lingvistică a subiecților cunoaște o evoluție „à rebours”, în sensul că cei doi subiecți pleacă inițial, în 1990, de la o identitate maghiară asumată pentru a ajunge în 2010 să se declare români, trecând printr-o fază intermediară de ezitare în legătură cu propriul lor statut în interiorul comunității din care fac parte. Adoptând *teoria negocierii identității* în explicarea acestui tip de traseu identitar, conform căreia identitatea unui individ sau grup se definește și se redefinește în permanență în funcție de evoluția contextelor economice, sociale și politice, autoarea ajunge la concluzia că, deși pentru tinerii de astăzi moștenirea identitară primită de la părinți nu are o importanță prea mare, „cu trecerea timpului, devenind și ei părinți, *obligăția față de strămoșii români îi ajută să se reîntoarcă la obârșie*” (p. 26).

O excelentă analiză de factură sociolingvistică centrată pe relieful rolului pe care îl au factorii externi în menținerea vitalității lingvistice este cea dedicată comunității românești din Micherechi, localitate în care limba română s-a păstrat în cele mai bune condiții comparativ cu celelalte comunități românești, aceasta fiind, de altfel, și singura comună în care școala generală se face doar în limba română. Factorii enumerați a fi influențat această stare de lucruri sunt caracterul compact și închis al respectivei comunități, poziția ei laterală și, în sfârșit, un factor relativ nou dat de dezvoltarea recentă a unei ocupații ce va dobândi statutul de liant la nivel social, și anume cultivarea zarzavaturilor în sere. Dat fiind faptul că această ocupație a stat la baza creșterii treptate a nivelului de trai pentru locuitorii comunei, valorizarea statutului social al acestora în raport cu locuitorii comunităților învecinate s-a reflectat și în creșterea prestigiului propriei limbi, fapt ce a dus ca inclusiv persoanele originare din România care vin să lucreze în serele din localitate să vorbească în graiul local. Această situație „reprezintă un exemplu pozitiv pentru sociolingvistică dovedind că statutul social al unui grup influențează prestigiul limbii respective” (p. 27).

Un alt factor extern tratat pe larg în volum ca având un rol major în menținerea identității românești îl reprezintă prezența bisericii în mijlocul comunităților românești. Deși este cunoscut faptul că atunci când o comunitate se află în poziția de minoritate lingvistică biserica contribuie dintotdeauna la păstrarea limbii native ca limbă vehiculară, în lucrarea de față acest lucru este statistic demonstrat, printr-o analiză comparativă între două localități românești. Exemplul dat este cel al comunelor Bedeu și Otlaca-Pustă, care, pornind la un moment dat de la un număr relativ egal de vorbitori nativi de limba română, au ajuns ca după o perioadă de numai 30 de ani în care limba bisericii a devenit diferită (româna cedând locul limbii maghiare) procentul de menținere a limbii române să se reducă la jumătate în localitatea în care serviciul divin se efectua în limba maghiară (Bedeu) față de localitatea unde oficierea slujbelor a continuat să se realizeze în limba română (Otlaca-Pustă). Așadar, analiza de față are meritul de valida „în timp real” această realitate de factură sociolingvistică, și anume importanța limbii de oficiere a serviciului divin în păstrarea limbii materne a unei comunități². În sfârșit, importanța bisericii sau, mai precis, a dimensiunii religioase a vieții comunitare în păstrarea coeziunii grupului minoritar poate fi decelată și la nivel antropomic, prin opțiunea părinților de a-și boteza copiii cu nume de factură biblică, fapt în măsură să probeze și, în același timp, să consolideze apartenența individului la comunitatea tradițională din care face parte. Chiar dacă există, în mod firesc, și la nivel

² Am avut ocazia să constatăm această realitate cu ocazia propriilor noastre cercetări de teren în cadrul comunităților românești recente de imigranți din Europa, pentru care biserica rămâne în continuare principalul loc unde limba și identitatea românească se regăsesc în manifestarea lor integrală.

antroponimic o dinamică susținută de înnoire în strânsă legătură cu schimbările politice, sociale și economice din ultima perioadă (un prim reflex la nivel onomastic al acestor tendințe fiind apariția numelor duble de genul Maria Jenifer, Hana Florica, Ioan Norbert etc.), „preferința pentru numele biblice reflectă apartenența și adeziunea la religia ortodoxă a comunității, dublată de respectul pentru instituția familiei înțeleasă în sens largit (bunici, părinți, nași)” (p. 98).

Pe lângă atenția acordată variației intralingvistice (surprinsă, conform teoriei coșeriene, în cele trei ipostaze ale sale: diatopică, diastratică și diafazică), un loc important în cadrul volumului îl ocupă analiza variației interlingvistice, reprezentată de bilingvismul româno-maghiar – o temă care, dat fiind specificul lucrării, secondează în mod implicit întreg eșafodajul argumentativ al cărții. Autoarea, aparținând ea însăși unui grup minoritar³ din Ungaria, înțelege să abordeze fenomenul bilingvismului nu dintr-o perspectivă pasivă, în care acesta să fie văzut doar ca „o consecință a contactului lingvistic”, ci, dimpotrivă, definește această practică lingvistică într-o manieră activă, profund participativă, în care bilingvismul este perceput ca fiind „singura strategie comunicativă de menținere a limbilor de naționalitate” (p. 66–67). Ceea ce dorește autoarea să scoată în evidență în cadrul acestui capitol sunt mecanismele care gestionează funcționarea „bilingvismului în timp real”, analiza sa bazându-se pe o „cercetare sociolingvistică cantitativ-calitativ-longitudinală” derulată în perioada 1990–2010 în care au fost urmărite practicile lingvistice curente în comunitatea românească din Chitighaz atât în spațiul familial, cât și în spațiul public. La nivel familial sunt urmărite fenomene precum schimbarea de cod, *alternanța de limbă*, imaginarul lingvistic, *loialitatea lingvistică* etc. – toate acestea făcând parte din instrumentarul clasic de concepte specifice dedicate analizelor bilingvismului –, iar rezultatele la care ajunge autoarea o îndreptățesc să conchidă că schimbarea limbii române cu limba maghiară „se va termina la generația nepoților (celor născuți în secolul al XXI-lea) și ultimul domeniu de utilizare a limbii române va fi biserica ortodoxă” (p. 72). O constatare deloc optimistă cu privire la viitorul limbii române în interiorul societății maghiare, care incită în primul rând pe exponenții acestei comunități la un efort reflexiv cu referire la posibile acțiuni care pot fi întreprinse în direcția unei cât mai bune preservări a propriei lor limbi în context minoritar. Iar Ana Borbély, unei dublul statut pe care îl are: de lingvist și de exponent de marcă al propriei comunități, înțelege să răspundă acestei provocări din perspectiva statutului său de insider avizat, contextul în care face acest lucru fiind cel al considerațiilor finale pe marginea variațiilor diatopică, diastratică și diafazică (p. 36–56) și prezentat de noi în rândurile care urmează.

³ În conformitate cu legislația în vigoare din Ungaria, autoarea adoptă terminologia oficială în domeniul discursului public asupra comunităților etnice, acestea fiind denumite acum „comunități de naționalitate”, limbile respectivelor comunități urmând, la rândul lor, să fie denumite din această perspectivă drept „limbi de naționalitate” (v. nota 1). Dat fiind faptul că este evident substratul politic (în sensul de „political correctness”) ce a stat la baza acestei opțiuni terminologice, suntem de părerea că discursul științific ar trebui să-și păstreze autonomia la acest nivel în raport cu ingerințele din alte sectoare, mai ales atunci când există deja o terminologie destul de bine fixată cu referire la un anumit domeniu de cercetare, așa cum se întâmplă și cazul de față. În consecință, sintagme consacrate în domeniul sociolingvisticii minorităților, precum „comunități etnice”, „grupuri minoritare” sau „limbi minoritare” ar trebui să prevaleze în analizele de specialitate în raport cu cele două sintagme folosite în lucrarea de față. Această poziție argumentativă devine cu atât mai sustenabilă cu cât – lucru constatat în numeroase contexte în literatura de specialitate și subliniat chiar în prezentul volum („Așadar, cetățenia se confundă cu naționalitatea”, p. 16) –, de obicei, în cercetările de teren, subiecții anchetatei fac nu de puține ori confuzia între *naționalitate* și *cetățenie*, fapt în măsură să vicieze realitatea existentă în teren, în sensul diminuării din punct de vedere statistic a grupurilor minoritare în raport cu grupul majoritar, ca urmare a identificării naționalității cu cetățenia.

Capitolul dedicat variabilității intralingvistice (aspectele dialectale, sociale și funcționale), realizat dintr-o perspectivă analitic-descriptivă, se încheie cu câteva considerații de ordin prescriptiv ce iau în discuție necesitatea *toleranței lingvistice* în cadrul societăților multilingve, așa cum este și cazul Ungariei. Plecând de la câteva cazuri concrete de „intoleranță lingvistică” (reproșul nepoților la adresa bunicilor vorbitori de limbă română din Ungaria de a nu cunoaște bine nici varianta literară a limbii române și nici limba maghiară; situația de „inconfort lingvistic” în care se află băieșii din Ungaria în proximitatea vorbitorilor de limbă română standard; același inconfort pe care îl probează un intelectual de origine română din Ungaria în fața colegului său din România etc.), autoarea stipulează faptul că „trebuie să practicăm toleranța lingvistică față de orice vorbitor care folosește o altă limbă sau/și o altă varietate de limbă” (p. 56). În contextul actual al creșterii exponențiale a interesului pentru prezervarea limbilor și culturilor minoritare, adoptarea unei asemenea atitudini devine extrem de importantă, dat fiind faptul că „socializarea în spiritul toleranței de limbă va duce la menținerea limbilor și a varietăților” iar „fără aceste limbi și fără varietățile lor lumea va deveni mai săracă și mai monotună în exprimare și în gândire” (ibidem). Credem că aceste afirmații sintetizează în mod admirabil concluziile parțiale întâlnite pe parcursul lucrării și, în plus, ele pot deveni o profesiune de credință atât a factorilor decizionali în materie de politici lingvistice, cât și a vorbitorilor înșiși, în calitatea lor de principali „gestionari” ai practicilor lingvistice cotidiene desfășurate în spațiul public.

Florin-Teodor Olariu
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România